

مؤلفه‌های آموزش فرهنگ شهروندی برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی تحصیلی با تأکید بر حیطه آموزه‌های دینی و شهروند الکترونیک*

دکتر بدری شاه‌طالبی^۱

دکتر آذر قلی‌زاده

سعید شریفی^۳

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی مؤلفه‌های آموزش فرهنگ شهروندی برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی با تأکید بر دو حیطه شهروند الکترونیک و آموزه‌های دینی به روش توصیفی پیمایشی انجام شده است. جامعه آماری پژوهش مشتمل بر کلیه اعضای هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی منطقه ۴ و دانشگاه‌های دولتی یزد، اصفهان، تهران، مشهد و شیراز در رشته‌های علوم تربیتی، جامعه‌شناسی و روانشناسی و بالغ بر ۲۸۳ نفر بوده است. از بین جامعه آماری با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی در نرم‌افزار اکسل تعداد ۱۰۳ نفر به عنوان حجم نمونه در نظر گرفته شدند. ابزار گردآوری اطلاعات در پژوهش حاضر پرسشنامه محقق ساخته تدوین مؤلفه‌های فرهنگ شهروندی در دو حیطه فوق با مقیاس ۵ درجه‌ای لیکرت بوده است. برای تعیین روایی ابزار پژوهش از روایی صوری، محتوایی و سازه استفاده گردید. اعتبار ابزار اندازه‌گیری با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ معادل ۰,۹۵ برآورد شد که حاکی از اعتبار بالای ابزار اندازه‌گیری است. تجزیه و تحلیل اطلاعات در دو سطح آمار توصیفی شامل (میانگین، انحراف معیار، واریانس) و آمار استنباطی شامل تحلیل عاملی، آزمون t تک متغیره، آزمون خی دو و آزمون تعقیبی LSD برآورد گردید. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که بعد شهروند الکترونیک دارای ۱۵ زیر مؤلفه است که از این میان «آشنایی با طریقه مقابله با رفتارهای نابهنجار و خشونت‌های الکترونیکی» با بار عاملی ۰,۶۳ بیشترین ضریب و مؤلفه «فرهنگ یادگیری از طریق شبکه» با بار عاملی ۰,۴ کمترین مقدار را به خود اختصاص داده است. در بعد آموزه‌های دینی مؤلفه «صداقت» با بار عاملی ۰,۷۰ و مؤلفه «بهداشت فردی» با بار عاملی ۰,۳۴۳ به ترتیب با بیشترین و کمترین ضریب از سایر مؤلفه متمایز شده‌اند. در ابعاد جمعیت شناختی بین نظرات پاسخگویان تفاوتی مشاهده نگردید.

واژگان کلیدی: فرهنگ، شهروندی، فرهنگ شهروندی، آموزه‌های دینی، شهروند الکترونیک

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد می باشد.

۱- استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)

۲- دانشیار و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)

۳- نویسنده مسئول و دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)

مقدمه

بی شک مذاقه در سیر تاریخی زندگی انسان، تطور مفهومی و مصداقی فرهنگ^۱ و همچنین جایگاه و نقش ویژه آن را در شکل دهی به مناسبات و تعاملات میان فردی^۲ در بافت های گوناگون زندگی جمعی به خوبی متجلی می نماید.

فرهنگ یک مفهوم اجتماعی^۳ است که با ویژگی ها و کارکردهای منحصر بفرد در بافت زندگی جمعی شکل می گیرد؛ گسترده ترین بافت زندگی امروز به زعم متخصصان در شهر^۴ و در قالب زندگی شهری^۵ تجلی یافته است (شیخی، ۱۳۸۷). از اینرو پرداختن به مفهوم فرهنگ؛ در قالب فرهنگ شهروندی^۶ به عنوان مدرن ترین سبک زندگی در هزاره نوین در مطالعات فرهنگی و پژوهش های علوم انسانی مطرح می شود.

پیوستار تاریخی فرهنگ شهروندی، فرهنگ در قالب «سبک کلی زندگی» انسانی (بنیانیان، ۱۳۸۶؛ صالحی امیری، ۱۳۸۸؛ میلنر و براویت^۷، ۱۳۸۵؛ اندرسون و همکاران^۸، ۲۰۰۴؛ یونسکو^۹، ۲۰۱۰a) و «شهروند»^{۱۰} به عنوان هر عضو محق و مسئول اجتماع انسانی که احساس تعلق و تعهد نسبت به بافت جمعی دارد و شالوده جامعه مدنی را شکل می دهد (خطیب زنجانی، ۱۳۸۵؛ رضایی پور، ۱۳۸۶) آنچنان در هم می آمیزد که گاه فرهنگ شهروندی در تبعیت از قانون و عرف به عنوان وظایف شهروندی از منظر ارسطو و گاه در دیدگاه صاحب نظرانی چون هابز^{۱۱} در قالب نگرشی بدبینانه به رابطه فرد و جامعه سیاسی^{۱۲} و سپس به تعبیر مارشال^۱ از منظر حقوقی

1- Culture

2- Interpersonal interactions

3- Social context

4- City

5- Civil life

6- Citizenship of culture

1- Milner and bravit

2- Anderson and et al.

3- UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization)

4- Citizen

5- Thomas habs

6- Social of Political

(حقوق سیاسی، اجتماعی و مدنی) معنا می یابد. با تلاقی مفاهیمی چون هویت^۲، حقوق^۳، منابع اقتصادی و فرهنگی سیاسی^۴ و جماعت^۵ در الگوی جامعه شناختی ترنر^۶ فرهنگ شهروندی شکل دیگری می یابد؛ این تعابیر تطوری اکنون به نقطه ای رسیده که با مفاهیمی چون، رفاه، آزادی، مسئولیت های اجتماعی و اخلاقی و... پیوند می خورد و شهروند مفهومی فراتر از یک جایگاه قانونی صرف در تبعیت از دولت می یابد و با تغییر سبک زندگی و شکل گیری تمنیات، حقوق و تکالیف جدید انسانی اهمیتی خاص یافته و شهروند به انواع شهروندی مبدل گشته است (کاستلز و دیویدسون^۷، ۲۰۰۰).

این سیر ادامه دار تا جایی پیش می رود که در نظر پست مدرنیست ها^۸ انواع شهروندی با هویت های گوناگون از جمله شهروند بوم شناختی^۹ (کورتین^{۱۰}، ۲۰۰۲) شهروند جنسی^{۱۱} (لیستر^{۱۲}، ۲۰۰۲) شهروند ناهمگن^{۱۳} (متمایز) شهروند چند فرهنگی^{۱۴} (جایک^{۱۵}، ۲۰۰۲) شهروند بومی^{۱۶} (ایزین و ترنر^{۱۷}، ۲۰۰۲) شهروند جهانی (جهانوندی) ^{۱۸} (لینکلتر^{۱۹}، ۲۰۰۲) شهروند اقتصادی^{۲۰} (وود ویز^{۲۱}، ۲۰۰۲) شهروند اجتماعی^۱

-
- 7- T.m.marshal
  - 8- Identity
  - 9- Rights
  - 10-Social,cultural and economical sources
  - 11-Passel
  - 12-Brayan terner
  - 13-Castels & Davidson
  - 14-Postmodernists
  - 1- Biological citizenship
  - 2- Deane Curtin
  - 3- Sexual citizenship
  - 4- Ruth lister
  - 5- Heterogeneous citizenship
  - 6- Multicultural citizenship
  - 7- Christian joppke
  - 8- Native citizenship
  - 9- Isin and turner
  - 10-Cosmopolitanism
  - 11-Andrew Linklater
  - 12-Economic citizenship
  - 13-Anthony woodiwiss

(روح^۲، ۲۰۰۲) و شهروند فرهنگی^۳ (استیونسون^۴، ۲۰۰۳) بار معنایی جدیدی می یابد. تعبیر دولت - ملت (جانونسکی و گران، ۲۰۰۲) تا آنجا پیش می رود که امروزه با ورود فن آوری به عرصه زندگی و تغییر تعاملات دولت-ملت مفهوم جدیدی از شهروندی شکل می گیرد که از آن به عنوان شهروند الکترونیک^۵ یاد می شود. ظهور اجتماعات مجازی^۶ در دل جوامع حقیقی نه تنها موجب کمرنگ شدن اجتماعات حقیقی و شاید موجبات تحقق شکل تازه ای از زیستن گردیده است (کشتی آرا و اکبریان، ۱۳۸۹) بلکه با تغییر در محتوی و مضمون فرهنگ و میراث فرهنگی^۷ به عنوان جوهره اصلی تربیت شهروند در عصر دیجیتالی مفهوم فرهنگ شهروندی را با چالش مواجه کرده است (رونچی^۸، ۲۰۰۹).

شهروند الکترونیک

به اعتقاد تامپسون^۹ فرهنگ نوین (شیوه زندگی کنونی) تا حدود زیادی فرهنگ رسانه ای الکترونیکی است که در آن شیوه های شفاهی و کتبی انتقال مبتنی بر رسانه های الکترونیکی تکمیل شده و تا حدودی جای خود را به آنها داده است (۱۳۷۹). این پدیده منجر به شکل گیری ماهیتی به نام شهروند الکترونیکی^{۱۰} و به تبع آن الزاماتی در فرهنگ شهروندی شده است. والتر و پارکس^{۱۱} (۲۰۰۲) اشاره به این دارند که تغییر در روابط اجتماعی امروزه شدیداً متأثر از تکنولوژی است. ظهور اجتماعات

14- Social citizenship

15- Maurice roche

16- Cultural citizenship

17- Stevenson

18- E- citizen

19- Virtual community

20- Social heritage

21- Alfredo M. Ronchi

1- Tampson

2- E-citizen

3- Walther & Parks

مجازی که موجب کم‌رنگ شدن اجتماعات حقیقی می‌گردد و شاید موجبات تحقق شکل تازه‌ای از زیستن گردد (کشتی آرا و اکبریان، ۱۳۸۹).

شهروند الکترونیک با مفاهیمی همچون، آماد الکترونیکی^۱، مشارکت الکترونیکی^۲، رای دهی الکترونیکی^۳، سرویس های توزیع خدمات به صورت الکترونیکی^۴، دموکراسی الکترونیکی^۵، تصدیق الکترونیکی^۶، در فضای مجازی مواجه می‌شود. در طبقه بندی کشورهای جهان، آمار نشان می‌دهد بر اساس دو معیار (آمادگی تشکیل دولت الکترونیک و وسعت مشارکت) ۵۰ کشور جهان رده بندی شده اند که در صدر آنها کره شمالی، آمریکا، کانادا و انگلیس و در قعر جدول آرژانتین، امارات و کویت قرار دارند (بخش امور اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد^۷، ۲۰۱۰). ایران در بین این ۵۰ کشور حضور ندارد زیرا زمینه حضور در عرصه های بین المللی مستلزم توجه به زیر ساخت هایی است که در بخشی از آن در قالب فرهنگ استفاده از امکانات الکترونیکی و شهروند الکترونیکی باید حاصل گردد.

در تعریف شهروند الکترونیک دارا بودن سواد کافی، تمایل و اعتماد به استفاده از فن آوری اطلاعات و به طور کلی فرهنگ استفاده از خدمات این فن آوری به عنوان اصول شهروندی الکترونیکی مد نظر قرار می‌گیرد؛ افزایش بهره وری در ارائه خدمات شهری، بهبود کیفیت خدمات شهری، حذف دیوانسالاری و ارائه خدمات یک مرحله‌ای، اطلاع رسانی دقیق و کامل، افزایش نقش مشارکتی مردم در تصمیم سازی و تصمیم گیری های شهری، عدالت در ارائه خدمات، نظارت بر عملکرد سازمانها، شفافیت و کاهش رشوه خواری، افزایش رفاه مردم، حفظ محیط زیست، صرفه جویی در وقت و انرژی، کاهش معضلات اجتماعی و کار

4- E-procurement

5- E-participation

6- Electronic voting

7- Electronic services delivery

8- E-democracy

9- E-Authentication

10- United Nations Department of Economic and Social Affairs

آفرینی به عنوان مزایای شهر و شهروندی الکترونیک و رفتارهایی نظیر ورود به حریم خصوصی افراد، خشونت‌ها و اعتیاد‌های اینترنتی، شکل‌گیری هویت کاذب از جمله آسیب‌های آن به شمار می‌رود (قلی‌زاده و نوروزی، ۱۳۸۹).

از این رو باید نسل جدید را علاوه بر بهره‌مندی از آثار و نتایج مطلوب در مقابل مضرات اینگونه ارتباطات مصون ساخت. آشنایی با پیامدهای دنیای اینترنت و چگونگی مقابله با آنها می‌تواند بحرانهای فرهنگی ناشی از رویا رویی با این پدیده را تا سرحد امکان کاهش دهد. رفتارهای خشن، افسردگی، آسیب‌های اجتماعی ناشی از عضویت ناآگاهانه در انجمن‌های مجازی، تابلوهای اعلانات و... از جمله مهم‌ترین تهدیدات اینترنت در حیطه هویت افراد است که برنامه‌ریزی و راه‌کار عملی موثری را می‌طلبد (نادی، ۱۳۸۷؛ اکبری‌ان، ۱۳۸۷).

آموزه‌های دینی

بازنگری در سازمان فرهنگ مشخصاً نشان می‌دهد که مفروضات بنیادین^۱ یک فرهنگ که زیربنای اساسی ارزش‌ها و هنجارها و به تبع آن رفتارهای آشکار است (فرهنگی و همکاران، ۱۳۸۴). متاثر از آموزه‌های دینی است. آموزه‌های دینی در هر فرهنگی سهم به‌سزایی در تعیین مفروضات اساسی آن به‌عنوان زیرساخت اصلی ارزش‌ها^۲ و هنجارها^۳ و به تبع آن رفتارهای نمادین و صورتی افراد جامعه دارند. پس نتیجتاً مجموعه آنچه در قالب سبک کلی زندگی انسانی که از آن تعبیر به فرهنگ می‌شود (بنیانیان، ۱۳۸۶؛ صالحی امیری، ۱۳۸۸؛ میلنر و براویت^۴، ۱۳۸۵؛ اندرسون و همکاران^۵، ۲۰۰۴؛ یونسکو^۶، ۲۰۱۰) از طریق تاثیرگذاری

1- Basic assumptions

1- Value

2- Norms

3- Milner and bravit

4- Anderson and et al.

5- UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization)

بر جوهره اساسی (ارزش ها، مفروضات و هنجارها) فرهنگ را متاثر از خود می کند.

فرهنگ شهروندی مفهومی دوسویه است در این رابطه باروفسکی^۱ معتقد است فرهنگ مفهوم است نه یک واقعیت لذا نسبت به زمان مفهومی دو بعدی است از یک سو تمایل به آینده دارد و از دیگر سو میل به گذشته در آن نهفته است از این رو بسیار پیچیده است (۱۹۹۸). این پیچیدگی در تعامل با ابعاد دیگر اجتماع دو چندان می شود تا جایی که اکثر متخصصان بر این عقیده اند که فرهنگ شهروندی متاثر از ساختار سیاسی و حاکمیت است (گروسمن، ۲۰۰۰؛ کاستلز و دیویدسون، ۲۰۰۰). نه تنها ساختار سیاسی و مبانی حاکمیتی ایران ریشه در آموزه های دینی دارد، بلکه عناصر سازه ای اقتصادی، اجتماعی نیز متاثر از این مبانی الهی است. دین اسلام به عنوان کامل ترین دین الهی نیز برای زندگی جمعی انسانی آموزه های را از طرق مختلف به انسان می آموزاند. آموزه های ناب اسلامی که همزمان با پیشرفت های زندگی انسانی صحت و سقم آن مشخص می گردد خود نیز به عنوان یک دین کامل همیشه پاسخگوی نیازهای آینده نوع بشر بوده است. یونسکو آموزه های دینی را «مجموعه اعتقادات معنوی دانسته که در باره دو جنبه کلیدی زندگی انسانی معنا می شود؛ جنبه اول با معنای غایی وجود بشری (فلسفه خلقت) و جنبه دیگر با وجود قدرت فرا مادی که برتر از قدرت انسانی است مرتبط است» (یونسکو، ۲۰۱۰b).

دین و تربیت مذهبی (بلای لاک^۳ ۲۰۰۳) تاکید بر ویژگی فرا زمانی و فرا مکانی دین در مواجهه با فرایند جهانی شدن^۴ و چالش با شهروندی (عاملی، ۱۳۸۱) از جمله موضوعاتی است که در این مطالعات مورد تاکید قرار گرفته است.

آیات قرآن برای کسانی که اهل تدبر، تعمق و تعقل اند سراسر پند و اندرز است. قرآن جامعه اسلامی و مومنان را واجد ویژگی هایی می داند، پرهیز از عجله در

6- Robert barofski

7- UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization)

1- Blaylock

2- Globalization

انجام امور (انبیاء، ۳۷)، پرهیز از سخن لغو و بیهوده، پابندی به عهد و امانتداری (مومنون، آیات ۱ تا ۸) میانه روی در اعمال، با مردم به نیکی سخن گفتن (بقره، ۱۴۳، ۸۳) سخن نگفتن در باب موضوعی که به آن علم نیست (الاسراء، ۳۶) پرهیز از رفتارها و اعمالی که آسیب ها و زمینه ساز ایستایی جامعه و فرهنگ را فراهم می آورد و در مقابل ترغیب به علم و آگاهی و تدبیر (بقره، ۱۰۲). از جمله این توصیه ها و تاکید هاست. جدول زیر نشان دهنده برخی از آموزه های دینی مرتبط با شهروندی است. رعایت حقوق اقلیت ها و تایید تنوع فرهنگی در سازه های اجتماعی (نامه ۳۱ نهج البلاغه)، وفای به عهد و قرار داد های اجتماعی (مانده ۱)، حفظ امانات و دوری از خیانت (انفال ۲۷) تاکید و توجه به سنت ها و آداب و رسوم خوب گذشتگان (نامه ۵۳ نهج البلاغه) پرهیز از عوامل گسست روابط میان فردی و جمعی (حجرات ۱۲ و ۱۱)؛ نفی قبیله گرایی و تاکید بر تقوی (حجرات ۱۳) احسان و بخشش دیگران (نحل ۹۰) حسن خلق (آل عمران ۱۵۹؛ نحل ۱۲۵)، صداقت (شعرا ۵۰، اسراء ۸۴، قمر ۵۵)، حجاب (احزاب ۵۹)؛ ادب و متانت، تواضع و فروتنی، ساده زیستی و بی آلاچی، انفاق و احسان به دیگران، تعهد و وظیفه شناسی، زندگی سالم و بهره مند (سلامتی و تندرستی، امنیت غذایی و تامین سبد هزینه های زندگی، لباس زیبا، نظافت و بهداشت، عطر و بوی خوش) حسن خلق و خوشرویی و دوستی با خویشاوندان از جمله توصیه هایی است که حضرت رضا (علیه السلام) در سلوک شهروندان بدان اشاره و تاکید دارند (شرفی، ۱۳۸۷).

با توجه به موارد مطرح شده، پژوهش حاضر در تلاش است، تا با بررسی برخی از مولفه های مطرح شده در حوزه شهروندی و مرتبط با آموزه های دینی و شهروند الکترونیکی از دیدگاه متخصصان موضوعی، گام موثری در تدوین محتوا آموزش های فرهنگ شهروندی در دوره راهنمایی تحصیلی بردارد.

سؤالات پژوهش:

- ۱- فرهنگ شهروندی در حیطه آموزه های دینی از چه مولفه هایی تشکیل شده است؟
- ۲- فرهنگ شهروندی در حیطه شهروند الکترونیک از چه مولفه هایی تشکیل شده است؟
- ۳- تناسب مولفه های تدوین شده با اهداف فرهنگ شهروندی از دیدگاه متخصصین چگونه است؟

روش پژوهش، ابزار پژوهش، جامعه آماری، نمونه و روش نمونه گیری

روش پژوهش حاضر توصیفی از نوع پیمایشی است. ابزار اندازه گیری پژوهش پرسشنامه محقق ساخته بر اساس طیف ۵ درجه ای لیکرت بود که اعتبار صوری آن بر اساس نظر متخصصین موضوعی و پیشینه تحقیق تایید و اعتبار سازه آن با استفاده از تحلیل عاملی تایید گردید. همچنین پایایی ابزار پژوهش با استفاده از آلفای کرونباخ با ضریب ۰/۹۲ مورد تایید قرار گرفت که نشان دهنده اعتبار بالای ابزار می باشد. جامعه آماری در این پژوهش کلیه متخصصان موضوعی از اساتید دانشگاههای آزاد منطقه چهار، دانشگاه تهران، شیراز و اصفهان، یزد و مشهد در رشته های جامعه شناسی، علوم تربیتی و روان شناسی به تعداد ۲۸۳ نفر بوده اند. در این پژوهش بر اساس فرمول تعیین حجم نمونه تعداد ۱۰۳ نفر به روش تصادفی طبقه ای متناسب با حجم با استفاده از نرم افزار اکسل برای شرکت در پژوهش حاضر انتخاب شدند.

یافته های پژوهش

در پاسخ به سوال ۱- پژوهش « فرهنگ شهروندی در حیطه شهروند الکترونیک از چه مولفه های تشکیل شده است؟ جدول شماره ۱- مولفه های تدوین شده در حیطه شهروند الکترونیک (۱۵ مولفه) فراوانی نظر پاسخگویان و بارهای عاملی اختصاص یافته به هر یک از عوامل و جدول شماره ۲- انحراف معیار و میانگین هر یک از مولفه ها را نشان می دهد.

جدول ۱- مولفه های تدوین شده در حیطه شهروند الکترونیک
(فراوانی و بار عاملی هر مولفه)

مقدار	کاملاً موافق	موافق	بی نظر	مخالف	کاملاً مخالف	بار عاملی
۱. تاکید بر فرهنگ استفاده از خدمات دولت الکترونیکی	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۴	*	*	۰,۴۴۳
۲. فرهنگ یادگیری از طریق شبکه	۰,۵۹	۰,۳۹	۰,۲	*	*	۰,۴۴۰
۳. آشنایی با شیوه های حفاظت از حقوق مولفین و تاثیرات سوء نقض قوانین	۰,۶۲	۰,۳۶	۰,۲	*	*	۰,۶۳۵
۴. پرهیز از رفتارهای خطر ساز شبکه ای	۰,۵۵	۰,۳۲	۰,۱۰	۰,۳	*	۰,۶۰۴
۵. آشنایی با فرهنگ تجارت الکترونیکی	۰,۵۸	۰,۳۷	۰,۳	۰,۲	*	۰,۵۷۶
۶. آشنایی با تعهدات حاکم بر خریدهای آن لاین	۰,۶۰	۰,۳۸	۰,۲	*	*	۰,۶۳۲
۷. آشنایی با طریقه مقابله با رفتارهای نابهنجار و خشونت های الکترونیکی	۰,۴۵	۰,۴۵	۰,۸	۰,۱	۰,۱	۰,۶۳۶
۸. توانایی درک هویت الکترونیکی در فضای مجازی	۰,۳۶	۰,۵۲	۰,۱۲	*	*	۰,۵۰۸
۹. اعتماد به امکانات فضای مجازی	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۸	*	*	۰,۵۶۷
۱۰. عدم سوء استفاده از آزادی های فضای مجازی	۰,۵۱	۰,۴۸	۰,۵۱	*	*	۰,۵۷۱
۱۱. تمایل به عضویت در انجمن های الکترونیکی	۰,۳۸	۰,۴۰	۰,۱۷	۰,۵	*	۰,۵۵۳
۱۲. توانایی کسب اطلاعات از فضای مجازی	۰,۴۹	۰,۴۷	۰,۳	۰,۱	*	۰,۵۳۰
۱۳. احترام به حریم نامرئی الکترونیکی دیگران	۰,۵۹	۰,۳۹	۰,۱	۰,۱	*	۰,۵۷۱
۱۴. توانایی درک پیام انسانی از ارتباطات مجازی	۰,۴۷	۰,۳۶	۰,۱۶	۰,۱	*	۰,۵۴۱
۱۵. تمایل به مشارکت در فعالیتهای گروهی در فضای مجازی	۰,۴۱	۰,۴۰	۰,۱۷	۰,۲	*	۰,۵۵۸

نتایج جدول فوق نشان می دهد از مجموع مولفه های فوق هیچ مولفه ای حذف

نشده است و مولفه های شماره ۷ و ۳ به ترتیب با عنوان «آشنایی با طریقه مقابله با

رفتارهای نابهنجار و خشونت های الکترونیکی» با بار عاملی ۰,۶۳۶ و «آشنایی با شیوه های حفاظت از حقوق مولفین و تاثیرات سوء نقض قوانین» با بار عاملی ۰,۶۳۵ بیشترین ضریب و مولفه شماره ۲ با عنوان «فرهنگ یادگیری از طریق شبکه» با بار عاملی ۰,۴۴۰ کم ترین ضریب را به خود اختصاص داده اند.

جدول ۲- مولفه های تدوین شده در حیطه شهروند الکترونیک (میانگین و انحراف از معیار)

میانگین	انحراف معیار	مولفه های شهروند الکترونیک
۴.۵۰۰۰	۰.۸۵۸۷۰	۱. تاکید بر فرهنگ استفاده از خدمات دولت الکترونیکی
۴.۳۹۰۰	۰.۸۶۳۳۴	۲. فرهنگ یادگیری از طریق شبکه
۳.۹۰۰۰	۱.۰۰۰۰۰	۳. آشنایی با شیوه های حفاظت از حقوق مولفین و تاثیرات سوء نقض قوانین
۴.۱۶۰۰	۱.۰۳۲۰۱	۴. پرهیز از رفتارهای خطر ساز شبکه ای
۳.۹۵۰۰	۰.۹۹۸۷۴	۵. آشنایی با فرهنگ تجارت الکترونیکی
۳.۸۸۰۰	۰.۹۴۵۸۰	۶. آشنایی با تعهدات حاکم بر خریدهای آن لاین
۴.۲۷۰۰	۰.۸۷۴۵۰	۷. آشنایی با طبقه مقابله با رفتارهای نابهنجار و خشونت های الکترونیکی
۴.۵۷۰۰	۰.۷۱۴۲۸	۸. توانایی درک هویت الکترونیکی در فضای مجازی
۴.۵۴۰۰	۰.۷۸۳۹۳	۹. اعتماد به امکانات فضای مجازی
۴.۵۴۰۰	۰.۷۷۰۹۴	۱۰. عدم سوء استفاده از آزادی های فضای مجازی
۴.۲۷۰۰	۰.۸۴۸۷۱	۱۱. تمایل به عضویت در انجمن های الکترونیکی
۴.۴۳۰۰	۰.۷۹۴۶۲	۱۲. توانایی کسب اطلاعات از فضای مجازی
۴.۶۳۰۰	۰.۷۳۳۸۲	۱۳. احترام به حریم نامرئی الکترونیکی دیگران
۴.۵۶۰۰	۰.۷۱۵۲۰	۱۴. توانایی درک پیام انسانی از ارتباطات مجازی
۴.۶۱۰۰	۰.۶۴۹۷۱	۱۵. تمایل به مشارکت در فعالیت های گروهی در فضای مجازی

از میان میانگین ها و انحراف از معیار جدول فوق مولفه شماره ۱۳ با عنوان «احترام به حریم نامرئی الکترونیکی دیگران» بیش ترین میانگین (۴,۶۳) و مولفه شماره

۶ با عنوان «آشنایی با تعهدات حاکم بر خریدهای آن لاین» کمترین میانگین را داراست. همچنین مولفه شماره ۱۱ با عنوان «پرهیز از رفتارهای خطر ساز شبکه ای» بیشترین انحراف معیار (۱,۰۳) و مولفه شماره ۱۵ با عنوان «تمایل به مشارکت در فعالیت های گروهی در فضای مجازی» (۰,۶۴) کم ترین انحراف معیار را به خود اختصاص داده است.

در پاسخ به سوال ۲- پژوهش « فرهنگ شهروندی در حیطه آموزه های دینی از چه مولفه های تشکیل شده است؟ جدول شماره ۳- مولفه های تدوین شده در حیطه آموزه های دینی (۱۱ مولفه) فراوانی نظر پاسخگویان و بارهای عاملی اختصاص یافته به هر یک از عوامل و جدول شماره ۴- انحراف معیار و میانگین هر یک از مولفه ها را نشان می دهد.

جدول ۳- مولفه های تدوین شده در حیطه آموزه های دینی
(فراوانی و بار عاملی، میانگین و انحراف از معیار هر مولفه)

مقادیر	کاملا موافق	موافق	بی نظر	مخالف	کاملا مخالف	بار عاملی	میانگین	انحراف معیار
۱. توکل	۰,۳۹	۰,۴۹	۰,۱۱	*	۰,۱	۰,۲۱۳	۴,۱۶۰۰	۰,۱۱۳۰۳
۲. تقوی	۰,۵۹	۰,۳۷	۰,۳	۰,۱	*	۰,۶۰۱	۴,۰۶۰۰	۱,۰۳۲۹۹
۳. عمل به احکام اسلامی	۰,۲۲	۰,۲۷	۰,۲۸	۰,۲۱	۰,۲	۰,۵۸۷	۴,۲۸۰۰	۰,۸۶۵۵۰
۴. آشنایی با مبانی هستی شناختی	۰,۱۹	۰,۳۳	۰,۲۶	۰,۲۱	۰,۱	۰,۱۹۰	۴,۳۲۰۰	۰,۷۷۶۹۴
۵. ایثار و از خود گذشتگی	۰,۴۴	۰,۴۰	۰,۱۶	*	*	۰,۶۲۲	۴,۳۳۰۰	۰,۸۸۲۲۵
۶. حفظ سنن اسلامی در پوشش	۰,۳۰	۰,۲۹	۰,۳۳	۰,۸	*	۰,۴۱۵	۴,۳۷۰۰	۰,۹۲۸۲۹
۷. امانتداری	۰,۹۱	۰,۸	۰,۱	*	*	۰,۵۷۸	۴,۰۳۰۰	۱,۰۱۹۵۶
۸. صداقت	۰,۹۰	۰,۱۰	*	*	*	۰,۷۰۴	۴,۲۶۰۰	۰,۸۶۰۱۲
۹. تعادل در انجام امور	۰,۱۹	۰,۳۳	۰,۲۶	*	۰,۱	۰,۶۸۹	۴,۳۵۰۰	۰,۹۰۳۱۴
۱۰. بهداشت فردی	۰,۷۷	۰,۲۰	۰,۲	*	۰,۱	۰,۳۴۳	۴,۳۵۰۰	۰,۷۸۳۳۵
۱۱. حسن خلق	۰,۸۶	۰,۱۳	۰,۱	*	*	۰,۰۴۶	۴,۸۲۰۰	۰,۴۵۷۹۳

نتایج جدول نشان می دهد از مجموع ۱۱ مولفه مطرح شده تحت آموزه های دینی

سه مولفه شماره ۱۱، ۴ و ۱ به ترتیب با بارهای عاملی ۰,۰۴، ۰,۱۹ و ۰,۲۱ حذف

شدند. همچنین مولفه شماره ۸ با عنوان «صداقت» با بار عاملی ۰,۷۰ و مولفه شماره ۱۰ با عنوان «بهداشت فردی» به ترتیب بیشترین و کم ترین ضریب از سایر مولفه متمایز شده اند. نتایج جدول فوق نشان می دهد از میان میانگین ها و انحراف از معیار جدول فوق مولفه شماره ۲ با عنوان « تقوی » کم ترین میانگین (۴,۰۶) و بیشترین انحراف معیار (۱,۰۳) و مولفه شماره ۱۱ با عنوان «حسن خلق» بیشترین میانگین (۴,۰۸) و کم ترین انحراف معیار (۰,۴۵) را داراست.

جداول (۴- و ۵-) نشان دهنده مقیاس تناسب نمونه گیری و آزمون بارتلت برای هر دو اصلی آموزه های دینی و شهروند الکترونیک است.

جدول ۴- نتایج آزمون KMO و آزمون بارتلت مرتبط با مولفه های آموزه های دینی

۰,۷۸۹		مقیاس تناسب نمونه گیری KMO
۶۵۷,۰۶۳	خی دو تقریبی	آزمون کروی بارتلت
۱۵۳	درجه آزادی	
۰,۰۰	سطح معنا داری	

نتایج جدول فوق نشان می دهد که مقیاس آزمون کیزر مایر و اولکین برابر ۰,۷۸ است و این مقدار بیانگر این است که نمونه از کفایت مناسب جهت تحلیل عامل بر خوردار بوده و آزمون بارتلت نیز بیانگر این است که با اطمینان می توان در مورد همبستگی میان مولفه های موجود قضاوت نمود.

جدول ۵- نتایج آزمون KMO و آزمون بارتلت مرتبط با مولفه های شهروند الکترونیک

۰,۷۴۵		مقیاس تناسب نمونه گیری KMO
۵۰۵,۴۵۱	خی دو تقریبی	آزمون کروی بارتلت
۱۳۶	درجه آزادی	
۰,۰۰	سطح معنا داری	

نتایج جدول فوق نشان می دهد که مقیاس آزمون کیزر مایر و اولکین برابر ۰,۷۸ است و این مقدار بیانگر این است که نمونه از کفایت مناسب جهت تحلیل عامل بر

خوردار بوده و آزمون کروی بارتلت نیز بیانگر این است که با اطمینان می توان در مورد همبستگی میان مولفه های موجود قضاوت نمود.

در پاسخ به سوال سوم پژوهش « تناسب مولفه های تدوین شده با اهداف فرهنگ شهروندی از دیدگاه متخصصین چگونه است؟ » جدول ۵- نشان دهنده آزمون تی تک متغیره با میانگین فرضی ۳ برای تعیین تناسب مولفه های مذکور با اهداف فرهنگ شهروندی است.

جدول ۶- آزمون T تک متغیره با میانگین فرضی ۳

مقادیر	میانگین فرضی برابر ۳		
	مقدار T	درجه آزادی	سطح معناداری
شهروند الکترونیک	۲۶,۰۶	۹۹	۰,۰۰
آموزه های دینی	۲۷,۲۴	۹۹	۰,۰۰

جدول فوق نشان دهنده این مطلب است که میانگین محاسبه شده از سطح میانگین فرضی بالاتر است. همچنین مقدار T، با توجه به سطح معناداری نشان می دهد که در سطح ($P < 0.001$) معنادار می باشد. این بدان معناست که دو مولفه مذکور و زیر مولفه های آن با اهداف آموزش های فرهنگ شهروندی متناسب است.

بحث و نتیجه گیری

آموزش فرهنگ شهروندی، رویکرد جدیدی است که اکثر کشورهای توسعه یافته بدان پرداخته اند و نتایج موثر آن بر توسعه پایدار کشور، رفاه و پیشرفت های فرهنگی و اجتماعی باعث شده کشورهای در حال توسعه ضرورت آن را درک نموده و برای زمینه تحقق آن را فراهم نمایند. درک شایسته از میراث فرهنگی یک کشور و نیاز نسل های حاضر و آینده در پرداختن به این مسئله بسیار اهمیت دارد چرا وابستگی فرهنگ شهروندی به تربیت انسانی است که موجب شکوفایی و توسعه همه جانبه جوامع می شود. توجه به مولفه های اصلی و سازه های بنیادین هر فرهنگ برای تدوین محتوا و به تبع آن آموزش اثر بخش مستلزم توجه عناصر تاثیر گذار و

مولفه های بنیادین هر فرهنگ است؛ مولفه های دینی به عنوان مهم ترین بعد عناصر فرهنگی از یک سو و عناصر سازنده فرهنگ شهروند الکترونیک که با فرآیند جهانی شدن شکل می گیرد از جمله مولفه های مورد نظر متخصصان در تدوین محتوی آموزش های فرهنگ شهروندی است.

شهروند الکترونیک تعبیر جدیدی است از شهروند دنیای مدرن که فرهنگ استفاده از فن آوری اطلاعات و ارتباطات را دارا باشد. به عبارت دیگر شهروند هزاره سوم در شرایطی زندگی می کند که فن آوری های اطلاعاتی و ارتباطی شیوه زندگی (فرهنگ) او را تحت تاثیر قرار داده اند. آمارها نشان می دهد تمایل کشورهای جهان به استفاده از فن آوری های ارتباطی افزایش یافته است. اینترنت به عنوان مهم ترین ابزار این فن آوری های نوین پر استفاده ترین ابزار در این عرصه است تا جایی که در سال ۲۰۰۶ تعداد کاربران به بیش از ۱۸۵۴۴۲۰ برابر از ۲۵ سال قبل (۲۱۳ نفر) رسیده است (رونچی، ۲۰۰۹). این آمارها نشان دهنده تمایل اجتماعات انسانی به استفاده از این ابزار مفید در ارتباطات و تعاملات دارد. در ایران نیز در سال ۸۶ کاربران اینترنت در ایران ۱۱/۲ میلیون نفر بوده که از ضریب متوسطی نسبت به ضریب جهانی برخوردار است (شرکت مخابرات ایران، ۱۳۸۶). در هر صورت آنچه به عنوان زیر ساخت شکل گیری شهروند الکترونیک در گام اول چه در داخل و چه در عرصه بین الملل لازم است، تبیین فرهنگ شهروندی در این بعد است. به عبارت دیگر سبک و شیوه تعاملات در قالب فن آوری به گونه ای که علاوه بر برخورداری از آثار مفید آن زمینه آسیب های ناشی از استفاده در کوتاه مدت و بلند مدت به کمترین حد ممکن برسد. تحقیقات زیادی در زمینه شناسایی میزان تاثیر گذاری اینترنت بر ارزش های زندگی جمعی انسانی شکل گرفته است؛ پژوهش ها نشان می دهد ۴۵ درصد از دانش آموزان از اینترنت استفاده می کنند و میانگین میزان این استفاده ۴۹۸ دقیقه در هفته است؛ و از این میان ۱۲۷ دقیقه از چت در اینترنت به خود اختصاص یافته است

(زنجانی زاده و جوادی، ۱۳۸۴).

این مطلب نشان دهنده نقش بسیار پر اهمیت این فن آوری در عرصه زندگی دانش آموزان به عنوان نسل های آتی است. از این رو این پژوهش در صدد شد تا در عرصه فرهنگ شهروندی در این بعد اقدام به تدوین مولفه ها و تایید نظر متخصصین امر در این راستا نماید. نتایج این پژوهش در پاسخ به سوال اول نشان داد، از مجموعه مولفه های تعیین شده (۱۵ مورد)، عناصری با عنوان «آشنایی با طریقه مقابله با رفتارهای نابهنجار و خشونت های الکترونیکی» با بار عاملی ۰,۶۳۶ و «آشنایی با شیوه های حفاظت از حقوق مولفین و تاثیرات سوء نقض قوانین» با بار عاملی ۰,۶۳۵، بیشترین ضریب را به خود اختصاص داده اند.

این بدین معناست که از منظر متخصصان امر آنچه زمینه ساز شکل گیری شهروند الکترونیک در این عرصه است، به عنوان مهم ترین مورد پیشگیری از آسیب پذیری است؛ چرا که آمار نشان می دهد ایران به عنوان یک کشور در حال توسعه هنوز نتوانسته است سهم مهمی در توسعه داخلی و و آمادگی در سطح بین المللی کسب نماید و همچنان از این فن آوری به عنوان واردات استفاده می کند. از سوی دیگر تمایل به استفاده از این ابزار روز به روز بیشتر می شود و در کوتاه مدت توان جایگزینی امکانات مشابهی همچون اینترنت وجود ندارد، بدین جهت آنچه به عنوان یک دغدغه از سویی متخصصین مطرح می شود شیوه های مقابله با آسیب ها و ناهنجاری های شبکه ای است که از طریق فرآیند آموزش و فرهنگ آموزی توسط نهادهای ذیربط بایستی مد نظر قرار گیرد.

فرهنگ استفاده از امکانات اینترنتی نه تنها معطوف به استفاده های فردی نمی گردد و واجد حقوق و قوانینی است بلکه رعایت آن به عنوان مهم ترین عامل بعد از مصون سازی فرهنگی، رعایت حقوق و قوانین حاکم بر فضای مجازی است که از جمله مهم ترین آن می توان به آشنایی با شیوه های حفاظت از حقوق مولفین اشاره نمود.

نقش دین در شکل گیری فرهنگ شهروندی چنان واجد اهمیت است که عناصر سازه ای فرهنگ همچون هویت ملی تحت تاثیر شدید دین است. همچنین نقش دین

در شکل دهی به مفروضات بنیادین و عناصر اساسی و جوهر اصلی فرهنگ اهمیت پرداختن به آن را در قالب بک بعد مجزا بسیار محرز می کند. از میان عناصر آموزه های دینی؛ صداقت مهم ترین عامل در میان مولفه های مذکور است که از سایر مولفه های فوق متمایز شده است. به نظر می رسد، مهم ترین عامل تعیین کننده در رفتار شهروندی با توجه به کاهش اعتماد متقابل در تعاملات میان فردی صداقت است و بالا بودن بار عاملی آن به واسطه احساس کاهش آن در جامعه از سوی متخصصان موضوعی و همچنین احساس نیاز به وجود آن به واسطه تاثیرات مطلوب ناشی از آن است. یکی از شاخص ترین تعابیر و وجوه صداقت؛ راستگویی است، که آموزه های اسلامی بدان بسیار تاکید می کند؛ خاصه در آیات قرآن کریم بارها و بارها اشاره شده است (اسراء، ۸۰؛ شعرا، ۸۴) و حتی صدق را مقامی می داند نزد خداوند متعال برای متقین و بالاتر از این مقامی نیست. همچنین در روایات و تعابیر اسلامی از این صفت پسندیده بسیار سخن رفته است که مجال پرداختن بدان نیست. در حوزه شهروندی جو کواک (۲۰۰۷) صداقت را یکی از ارزش های با اهمیت و جزء خصائل شهروندی می داند. همچنین گیسون (۲۰۰۹) صداقت را به عنوان یکی از ابزارهای توسعه سریع دانش و مهارت ها در قرن بیست و یکم و فرآیند جهانی شدن به دانش آموزان معرفی می کند.

از آنجا که اجماع نظرات متخصصان به عنوان یکی از شاخص های اصلی طرح محتوای آموزشی واجد اهمیت می نماید (میرزاییگی، ۱۳۸۴) در خصوص درجه تناسب مولفه های مطرح شده؛ نزدیکی میانگین نظرات متخصصان امر در آمار توصیفی و مقایسه آن در آزمون t در مقایسه با میانگین فرضی ۳ نشان می دهد که دو مولفه مذکور (آموزه های دینی و شهروند الکترونیکی) و زیر مولفه های آن متناسب با اهداف آموزشی در این دوره سنی و متناسب جهت طرح در محتوای آموزشی است.

از آنجا که مرز متمایز کننده ای نمی توان میان ارزش ها و آموزه های دینی ترسیم نمود، همپوشانی زیادی بین این دو مجموعه پیش می آید، تا جایی که گاهی ارزشها و

آموزه های دینی یکی می شود. آموزه های دینی در فرهنگ اسلامی از ارزشهای دینی منتج می شوند حال آنکه هر آنچه در جامعه ارزش تلقی می شود، ضرورتاً در فرهنگ اسلامی جایگاهی ندارد، و ضرورتاً هر آنچه در فرهنگ اسلامی ارزش تلقی می شود مطلوبیت جمعی ندارد و ارزش ها صرفاً به واسطه مطلوبیت و مقبولیت جمعی واجد اهمیت اند.

پیشنهادها

در بعد آموزه های دینی و مطرح شدن صداقت به عنوان مهم ترین مولفه تحت این مجموعه به نظر می رسد در بعد آموزش فرهنگ شهروندی شکاف میان واقعیت مطلوب و واقعیت موجود در جامعه زمینه عدم تحقق درک نتایج آن را در نسل آتی منجر شود. از این رو تاکید بر آثار بلند مدت این ارزش از یک سو و تحت تاثیر قرار دادن نهاد اولیه خانواده به عنوان نهاد تاثیر گذار در انتقال آن اهمیت بالایی دارد. در حیطه شهروند الکترونیک پیشنهادات زیر به نظر می رسد:

۱- یکی از اصول اولیه آگاهی از نقش شهروند جهانی درک انتظارات و نیازهای جهانی است و ضرورتاً این مهم با ارتباطات تسهیل می گردد. از این رو در بعد آموزشی فرهنگ شهروندی ضرورتاً باید به موضوع ارتباطات فرامرزی و الکترونیکی تاکید گردد.

۲- در بعد آموزشی بر کودکان و نوجوانان؛ آموزش های الکترونیکی در قالب مفاهیم رایانه ای خلاصه می گردد این در حالی است که فن آوری ارتباطات و اطلاعات محدوده زیادی را از تلفن ثابت، تلفن همراه و فن آوری های مرتبط به آن، اینترنت، اینترنت، شبکه های داخلی، فن آوری های بی سیم و... را در بر می گیرد. این بدین معناست که بایستی آموزش های فرهنگ شهروندی در این مجموعه به گستردگی خاص با در نظر گرفتن سطوح درک مخاطبین از دبستان تا دانشگاه را تحت پوشش قرار دهد و با مصون سازی از طریق آگاهی بخشی تبعات مثبت و منفی هر کدام زمینه پذیرش آگاهانه را در نسل جدید فراهم آورد.

۳- آموزش های فرهنگ شهروندی با تاکید بر رایانه به عنوان یک ابزار انتقال از نقش منفی آن به عنوان یک مخاطب برای شهروندان غافل شده است، جایگزین کردن ابزاری برای تسهیل در ارتباطات میان فردی به عنوان مخاطب، زمینه شکل گیری کاهش تعاملات میان فردی را ایجاد و طبعاً به سرد شدن ارتباطات انسانی و تمایل به فرد گرایی منجر می گردد. به نظر می رسد عمده ترین آسیب های ناشی از تکنولوژی در زندگی انسانی از این طریق صورت می گیرد. از این رو با تاکید بر افزایش توانمندی استفاده از ابزارهای الکترونیکی زمینه افزایش ارتباطات چهره به چهره انسانی را افزایش داده و تا حد قابل ملاحظه ای در برابر تبعات آن مصون سازی کرد.

۴- در بعد آموزشی بر کودکان و نوجوانان؛ آموزش فراگیر دانش آموزان از دوره های قبل از دبستان با این تکنولوژی و زمینه سازی برای توانمند سازی ارتباطی در مدارس می تواند با کاهش شکاف آگاهی میان نسلی زمینه عقب ماندگی گروهی را به واسطه عدم دسترسی به امکانات کم تر نماید.

منابع

اکبریان ا. ۱۳۸۷. راهکارهای مواجهه با بزه اینترنتی. **مجموعه مقالات همایش ملی راهکارهای مواجهه علمی و عملی با بزه دیدگان و بزه کاران**، دانشگاه آزاد اسلامی خوراسگان، ۳۷۲-۳۸۸.

باروفسکی ر. ۱۳۷۸. **امکانات فرهنگی**. ترجمه ک مستشاری، گزارش جهانی فرهنگ فرهنگ خلایق و بازار، چاپ اول، تهران: کمیون ملی یونسکو.

بنیانیان ح. ۱۳۸۶. **فرهنگ توسعه**: خط مشی گذاری برای تقویت فرهنگ توسعه در ایران. تهران: امیرکبیر.

تامپسون، ج. (۱۳۷۹). **ایدئولوژی و فرهنگ مدرن** (نظریه اجتماعی انتقادی در عصر ارتباطات توده

خطیب زنجانی ن. ۱۳۸۵. آموزش شهروندی؛ ضرورت جامعه امروز. **روزنامه کیهان**،

رضایی پور آ. ۱۳۸۷. **مجموعه کامل قوانین و مقررات حقوق شهروندی**. چاپ سوم، تهران: انتشارات آریان.

شرفی ح. ۱۳۸۷. سلوک فردی شهروندان در آرمانشهر رضوی. **مجموعه مقالات شهر بهشت**، قابل دسترسی در سایت www.shahrbehesht.ir تاریخ دسترسی ۱۳۸۸/۱۲/۵.

شیخی م ت. ۱۳۸۷. **جامعه شناسی شهروندی و آسیب شناسی شهری**. چاپ اول: تهران انتشارات حریر.

صالحی امیری، س ر. ۱۳۸۸. **انسجام ملی و تنوع فرهنگی**. تهران: انتشارات مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک.

عاملی س ر. ۱۳۸۰. تعامل جهانی شدن، شهروندی و دین. **فصلنامه علوم اجتماعی**، ۱۸: ۱۶۷-۲۰۰.

فرهنگی ع ا، شاه میرزایی و، حسین زاده ع. ۱۳۸۴. **نظریه پردازان و مشاهیر مدیریت**. تهران: انتشارات عتیق.

قلی زاده آ، نوروزی م. ۱۳۸۹. هویت بخشی فرهنگی در شهر الکترونیک. **چکیده مجموعه مقالات همایش اصفهان، فرهنگ، شهر سالم؛ دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان و سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان**.

کشتی آرای ن، اکبریان ا. ۱۳۸۹. شهروند الکترونیک و لزوم تقویت هویت فرهنگی. **چکیده مجموعه مقالات همایش اصفهان، فرهنگ، شهر سالم؛ دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان و سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان**.

میلنر آ، براویت ج. ۱۳۸۵. **درآمدی بر نظریه فرهنگی معاصر**. ترجمه ج محمدی. چاپ اول، تهران: انتشارات ققنوس.

میرزاییگی ع. ۱۳۸۴. **برنامه ریزی و طرح درس در آموزش رسمی و تربیت نیروی انسانی**، چاپ دوم، تهران: نشر یسپرون.

کاستلز ا، دیویدسون آ. ۱۳۸۲. **مهاجرت و شهروندی**. ترجمه ف تقی لو، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

نادی م.ع. ۱۳۸۷. جرایم اینترنتی دانشجویان و نقش دانشگاهها در پیشگیری از وقوع این جرائم. **مجموعه مقالات همایش ملی راهکارهای مواجهه علمی و عملی با بزه دیدگان و بزه کاران**، دانشگاه آزاد اسلامی خوراسگان، ۲۷۴-۳۰۸.

Anderson E, Hoerberigs R, Mackinnon L , Thwaites T. (2004). Culturally inclusive arts education in Aotearoa. New Zealand, **School for Visual and Creative Arts in Education The University of Auckland New Zealand**, 1-3.

Blaylock L. 2003. Why citizenship needs to take its spiritual and religious franters mor seriously. **teaching citizenship**, 4 :24-29.

Curtin D. (2002). Ecological citizenship. **Handbook of citizenship studies**, Sage Publications,

Grossman D. (2000). **The global and the local in partnership: Innovative approaches to citizenship education**. paper presented at the sixth Unesco-Aceid, international conference on education, Bangkok, Thailand.

Isin EF, Turner B S. (2002). Citizenship Studies: An introduction. **handbook of citizenship studies**, Sage publications, 1-11.

Joppke C. (2002). Multicultural citizenship, **handbook of citizenship studies**, Sage publications, and New Delhi, 45-259.

Lister r. (2002). Sexual citizenship. **handbook of citizenship studies**, Sage publications, New Delhi ;191-209.

RocheM . (2002). **Social cCitizenship: Grounds of social change** handbook of citizenship studies, Sage publications, New Delhi, 69-86.

Ronchi A M. (2009). E culture, **cultural content in the digital age**. verlang Berlin Germany, springer ,453 p

Stevenson N. (2003). **Cosmopolitan questions**. Open university press McGraw-hill education.

Unesco.(2010a). **Citizenship education for the 21st century**. Available from http://www.unesco.org/education/tlsf/TLSF/theme_b/mod07/mod07task03/appendixhtm [Accessed 2010-01-27 4:42 pm].

Unesco. (2010b). **Teaching and learning for a sustainable future**, curriculum themes, Culture & religion for a sustainable future. available from: http://www.unesco.org/ducation/lsf/TLSF/pdf/pdf_list.htm [Accessed 2010-03-17 10:35 am].

Woodiwiss A. (2002). **Economic citizenship**: Variations and the threat of globalization, foundations of rights, handbook of citizenship studies, Sage publications, and New Delhi, 53-69

Archive of SID